

פתח דבר

מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי, שהוציאני מגיא ההריגה, מאפילה לאורה (אחר כמה הרפתקאי דעדו עלי, שאין ביכולת הפה לפורטם) בחרף תש"ה בעיר בודאפעשט, ושזיכני לעלות לארה"ק והושיבני בבי מדרשא, בישיבות פוניבז', חברון, סלבודקא ופתח תקוה, להצטופף בצלם של מרנן ורבנן ראשי הישיבה זצוק"ל ויבלח"א שליט"א, לקלוט מפיהם ד"ת ויראה, כטפה מן הים.

זה לי עשרים שנה שזכיתי בס"ד להוציא לאור עולם את "פירוש בעל הטורים על התורה" עפ"י כתבי-יד ודפ"ר, בצירוף הערות וביאורים. ומאז ועד היום נדפסו חמש מהדורות ובכל מהדורה, כדרכה של תורה, נתחדשו בעז"ה הערות וביאורים רבים, הן מה שעוררני רבים וטובים מארה"ק ומכל תפוצות תבל, שטרחו לשגר אלי השגות והערות, קושיות וספקות (הובאו בביאורים בשם אומרים ויישר חילם לאוי"ט לתורה ולתעודה) והן מה שנתעוררתי בעצמי במשמשי בדברי רבינו שוב ושוב, כמאמרם ז"ל (עירובין נד, א) א"ר חייא אמר ר' יוחנן מאי דכתיב (משלי כז, יח) נוצר תאנה יאכל פריה, למה נמשלו דברי תורה כתאנה, מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים [שאינן מתבשלין בבת אחת, אלא היום מעט ולמחר מעט. רש"י] אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם.

ומה קולעים לרחשי הלב דברי ההגות של מרן הגאון ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל (בפתח המה"ת לפירוש "חזון יחזקאל" על התוספתא) וז"ל:

"הרעיונות שהאדם עצמו הוא יוצרם ומחוללם, ונהירין לו שבילי מחשבותיו והגיוניו מראשיתם עד אחריתם, אז אם שפתו אתו והיא נשמעת לו בביטוי כל תנועה קלה ודקה שבהרהורי לבו, יש בחילו וביכלתו להביע בתכלית השלמות מה שעלה על דעתו במחקרו במהדורה אחת, ואינו זקוק להוספות ומהדורות אחרות.

לא כן הוא חלק המפרש, המבאר דברי זולתו. לא תמיד הוא מציץ בלשון המחבר ופוגע באמיתת כונתו, ולא תמיד הוא יורד לסוף דעתו בפתחה ראשונה. וביחוד כאשר המחבר הוא גבוה מעל גבוה, ודבריו מנויים וספורים, מועט המחזיק את המרובה; ואם המפרש חובב ספריו והוגה בהם גם אחר הופעתם לאור עולם בעיון ובדקדוק, יש שמתרבים הספיקות, אם ביאורו הקודם קלע אל הנקודה שבעיגול בדברי המחבר, והוא הולך ועושה הבחנות שונות אם יש להעמיס בדברי המחבר שנתפרשו כבר על ידו גישה אחרת - והבוחר יבחר. ויש שנראה הפירוש הראשון מהאחרון."

וכ"כ בעל תפארת ישראל (אבות פ"ב, מ"ד): וביחוד דבר זה הוא חובה על כל מחבר ספר, לעשות מהדורא על החיבור ולפשפש בסדקיו ובזויות העמומים והכהים וכו' עכ"ל.

ומכיון שע"י ריבוי ההערות והביאורים פנים חדשות באו לכאן, אמרתי בלבי כי מן הראוי והנכון הוא לסדר מחדש את הספר כולו ולשבץ כל מה שנוסף, על מקומו על הדף. ואכן מגישים אנו היום הזה את פירושו של ר' יעקב

ב"ר אשר לכבוד התורה (כפי' רע"ב לאבות פ"ד, מ"ו: כל המכבד את התורה. הדורש החסרות והיתירות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה, אין לך כבוד התורה גדול מזה) למען יהגו בו לומדי תורה ויימשך הלב להגות בה עוד ועוד (ראה בהקדמת רבינו להלן).

וביום הזה, יום שמחת לבי שזכיתי בעז"ה לברך על המוגמר, תפילתו של נעים זמירות ישראל בפי: תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים טז, יא). ובמדרש שוחר טוב (תהלים יז): תודיעני אורח חיים, זו תורה שנ' (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה. ומהו שנאמר שובע שמחות, שבעתנו בה שמחות הרבה, מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים עכ"ל (נראה שבדייקא מנו ז' דברים כמו שדרשו לעיל מיניה (פרק טז, עיי"ש) שובע שמחות, אל תקרי שובע אלא שבע וה"ה הכא). ואף אנכי עונה אחריו - **תודיעני אורח חיים** - זו תורה, ותשביעני בשמחות בכל מקצועות התורה, **נעימות בימינך**, "כנותן מתנות נעימות לאוהבו בימינו, וטעם **לנצח** שלא תפסקנה מתנותיו" (אבן עזרא) ותתקיים בי תפלת רבינו (בסיום הקדמתו) "ויטה לבבי ליראתו ויקרבני לעבודתו ויאיר עיני במאור תורתו" אכ"ר.

ובעוד תהלתו בפי אזכיר חסדיו ית' שזכינו יחד עם נר"ב מרת יהודית תחי' [בתם של מו"ה ר' משה מנחם הכהן קצבורג זצ"ל מחשובי בעה"ב בק"ק פרעשבורג, ושל האשה הצדקת מרת בריינדל ע"ה אשר נשאו במוט בשנים את פריים, עשרת ילדיהם, לגדלם ולחנכם בדרכי התורה והיראה. ולאחר פטירת בעלה (ביום כ"ח באייר תש"ט) נשאה בעול לבדה בגאון ובתפארת הוד. נלב"ע ביום י"ז בניסן תש"ן] לבנין ולחתנין רבנן יחד עם זוגותיהם וילדיהם שיחיו, כלם דור ישרים יבורך.

וכשם שנתנו הודיה לשעבר, כך צועקים אנו לעתיד לבא, בימים טרופים אלה שעם ישראל זקוק לישועה גדולה, "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותנו ארץ זבת חלב ודבש".

יעקב קאפל רייניץ

עש"ק לס' "מה טובו אהליך יעקב" תשנ"ג

תר"ן שנה להסתלקותו של רבינו "בעל הטורים" זיע"א.

להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם (משלי א, ו).

בטרם נבא אל תוכנו של הספר ולדרך עבודתנו בההדרתו, מן הראוי להקדים דברי נגידים, רבותינו הראשונים, וז"ל הרמב"ן בהקדמה לפירושו על התורה: וכל הנמסר למשה רבינו בשערי הבינה הכל נכתב בתורה בפירוש, או ברמיזה בתיבות או בגימטריאות או בצורת האותיות הכתובות כהלכתן או המשתנות בצורתן וכו' שהכל נלמד מהתורה עכ"ל. וכ"כ בהשגות הרמב"ן לספר המצות שרש א': כי התורה תפרש ותצוה ותודיע ותרמוז, וכבר רמזה לגלותנו בגימטריא, כמו שאמרו (גיטין פח, א) צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים שתי שנים ל"ונושנתם" (דברים ד, כה) עכ"ל. ובספר החינוך מצוה ע"ז כתב: לפי שכל מלותיה גזרות ומחויבות בחשבונן ובצורתן להיות ככה, כי מלבד משמעות מצותיה היקרות שאנו מבינים בה, נכללו בה חכמות גדולות ומפוארות עד שהעלו רבותינו ז"ל גודל החכמה שהניח האל ברוך הוא בתוכה שאמרו עליה (ב"ר א, א) שהביט הקדוש ברוך הוא בה וברא את העולם עכ"ל.

הדברים אמורים לא רק לגבי התורה"ק. רבינו מביא בטור או"ח סי' קי"ג את לשון אחי ה"ר יחיאל ז"ל: דורשי רשומות, הם חסידי אשכנז, אשר היו שוקלים וסופרים מספר מנין תיבות התפילות והברכות וכנגד מה נתקנו וכו' עכ"ל. (ועיי"ש להלן סימנים קיד-ק"ח רמזים נפלאים. וע"ע בד' רבינו בבעל הטורים ס"פ פקודי ובהערות שם). וכבר העתקנו בפתח דבר את פי' הרע"ב למאמר המשנה (אבות פ"ד מ"ו): כל המכבד את התורה. הדורש החסרות והיתירות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה, אין לך כבוד התורה גדול מזה עכ"ל.

והנה מאז שנדפסו החומשים ועד ימינו, מתנוסס "בעל הטורים" לתפארה, לצדם של האונקלוס ופירוש רש"י. ואכן, חביבים הם דברי רבינו. תינוקות של בית רבן משתעשעים ברמזיו, "עמך" נהנים מאימרותיו המחודדות הבנויות על אדני הגימטריא וטעמי המסורות, לדרשנים הם מקור לא אכזב לרעיונות נעלים בתורה וביר"ש וגדולי תורה מגלים מבין השיטין חדושי הלכה - כי רמזי רבינו תורה הם, ותורה לימוד היא צריכה.

לא בכדי רווח הסיפור כי רבינו חיבור פרפראותיו בלילה אחד (כן מובא בס' קול דודי וז"ל פעם אחת הוכיח הרא"ש זצ"ל את בנו ר' יעקב בעל הטורים על שכל עיסוקיו אינם אלא בתורה שבע"פ בלבד ואינו עוסק בתורה שבכתב. נתן הדברים אל לבו ובליל חמישי בשבת ישב כל הלילה וחיבר את ספרו על התורה). עדות נאמנה הוא להערצה הרבה אשר צבור לומדי תורה רוחש לפירוש ולמחברו.

לתולדות חייו של רבינו "בעל הטורים"

ר' יעקב, בנו השלישי של הרא"ש, נולד בגרמניה בשנת ה' כ"ט (1269) לערך. בשנת ה' ס' בקירוב ברח עם אביו לברצלונה שבספרד לאחר מכן קבע מושבו בעיר טולידו (טוליטולא), שם המליכו עליהם בני הקהילה את הרא"ש לרבם. נלב"ע בשנת ה' ק"ג (1343) לערך והובא למנותח עולמים ליד קבר אביו בטולידו ביום י"ב בתמוז^א.

זהו הנוסח של מצבת רבינו

עדה המצבה הזאת	ונפטר באהבה רבה
מחזה עליון לחזות	ובי"ב בתמוז הובא עד אביו הרא"ש ז"ל
כי תחתיה נגנוז איש תם יושב אהלים	לשכב בצלו
רב פעלים	בקברו אשר כרה לו
צדיק מושל ביראת אלהים	והנה חמשת בניו באו גבולו
הר' יעקב בן הרא"ש ז"ל	שנים מימינו ושלשה משמאלו
אמרתו כטל תזל	להם אמר אל נורא
מפי ספרים אשר חבר בשפה ברורה	אליכם אישים אקרא
פירוש לפסקים ולתורה*	לעלות דרך הקדש אל המקור העליון
ופסקים לשלשה סדרים	שיורד על הררי ציון
ומלאכת ארבעה טורים	כי שם צוה ה' את הברכה
אבן העזר וחושן משפט לנחשלים	שמורה וערוכה
יורה דעת וארחות חיים לנכשלים	לאשר לעבדו כמהים
כל ימיו היו מכאובים	ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי
וסבל יסורין בחבה	אלהים.
ועל האבן הראשה:	ולרגליו:
אבן העזר ראשו בנו לתלפיה	אורח חיים למעלה ריחו יפיח כמור
כי יעקב בחר לו יה	ורגלי חסידיו ישמור

(שד"ל אבני זכרון עמ' 11).

*אולי צ"ל: פירוש לפסוקים לתורה. ואולי: פירוש לפסוקים ופרפראות לתורה, כי כן מלאכת ר' יעקב על התורה כוללת שני העניינים האלה, פירוש ופרפראות (הערות שד"ל, שם).

[א] לתולדות רבינו וחיבוריו ראה א"ח פריימן, הרא"ש (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ו), פרק יג (ועיי"ש עמ' קסג הערה 262 הוכחות כי פירוש התורה קדם לחיבור "ארבעה טורים"). וע"ע בשער הספר "פירוש הטור הארוך על התורה" (מהדורת הרב יצחק שטרן, ירושלים, תשכ"א).

על כתבי היד ודפוסים ראשונים

הפרפראות הן חלק מספרו של רבינו על התורה, וכך נאמר בהקדמה: "וראיתי עוד לכתוב בתחלת כל סדר וסדר מעט פרפראות מגימטריאות וטעמי המסורות להמשיך הלב". ברם, המעתיקים והמדפיסים הפרידו ביניהם¹ וכינו הפרפראות בשם "בעל הטורים"². מבין כעשרים כתה"י רק בשלושה מהם באים הדברים כפי שיצאו מתחת יד רבינו, בתחלת כל סדר וסדר הפרפראות ואח"כ הפירוש.

כתב-היד הקדום ביותר נכתב כחמשים שנה לאחר פטירת רבינו³ ובו שינויים רבים והוספות שאינם בכתה"י האחרים והחסרים גם בדפוס הראשון.

בבדיקת שאר כתה"י נתברר שלרובם מקור אחד הזהה לנוסח הדפוס הראשון, אם כי מצויים גם בהם שינויים. הדפוס הראשון ראה אור בקושטא בשנת בר"ן יח"ד (רע"ד)⁴ ונוסחו שימש את המדפיסים שלאחריו (מדפוס ויניציא ש"ד ואילך). בתקופה מאוחרת יותר החלו המגיהים לגרוע ולהוסיף בדברי רבינו. ועוד ידובר בזה להלן, בבואנו לפרט את דרכנו בההדרת הספר.

לכן בכוונה חתם עצמו על ספרו בשם בעל הטורים למען דעת כי המחבר הזה הוא אשר חיבר ארבעה טורים אשר כל בית ישראל נשען עליהם ומפיהם אנו חיים". ואולם, בשולי הדברים יש להעיר שלא מצאנו שרבינו חתם עצמו על ספרו בשם "בעל הטורים".

ד] כתה"י נמצא בספריית מנטובה (מס' 32) וצילומו בביה"ס הלאומי בירושלים (מס' 812) (ראה צילום העמוד הראשון והקולופון אחרי מבוא זה). בחלק מן הפרשיות (יתרו-פקודי, שופטים-ברכה) נשמטו הפרפראות ובמקצתן (ויקרא-תזריע) לוקה בחסר. כתה"י זה היה כבר לנגד עיני החיד"א וצ"ל, ראה שם הגדולים, עמ' 60. כתה"י נוסף שבאוסף מונטיפיורי (מס' 12), הנמצא בספריית הגויס קולג' בלונדון, זהה לכתה"י מנטובה, אך מצויים בו שינויים מעטים. כתבי-יד נוספים שהשתמשנו בהם: א) פרמא-פירו (מס' הצילום 13964). בפנים צויין: פ"פ. ב) פרמא (מס' הצילום 13828) בפנים צויין: פ'. ג) פריז (מס' הצילום 27836). ועוד מצאתי צלום מכתה"י מספריית סיינה (מס' הצילום 14632) ובראשו כתוב: "אלו הגימטריאות מחמשה חומשי תורה מהר"ם בן תנ"צב"ה". על אף דו"ח לא השכלתי לברר את זהות מחברו. בפנים צויין: ס' והסתעינו בו לבירורי גרסאות.

ה] בספר "אור החיים" לר' חיים מיכל, עמ' 491, נאמר בטעות: "שנת רס" וממנו למדה' הרב שטרן (ראה לעיל הערה א). וע"ע "דפוס עברי בקושטא" ליערי.

ב] פירוש רבינו על התורה (בלי הפרפראות) נדפס רק כ-300 שנה לאחר הדפוס הראשון של הפרפראות, בשנת תקס"ו (דפוס זאלקווי) בשם "פירוש הטור הארוך על התורה" (כפה"נ כדי להדגיש את ההבדל בין "הפירוש" ובין הפרפראות, שנדפסו זה מכבר בחומשים בשם "בעל הטורים". אך הכינוי "הארוך" הביא לידי הטעות כאילו הפרפראות הן קיצור של החיבור הארוך). בשער הספר נאמר שהועתק מ"כתיבת יד רבינו המחבר בעצמו". ואולם, כבר העיר ר' יונה עמנואל נ"י במאמרו לרגל הופעת "פירוש הטור הארוך על התורה" (מהד' הרב י' שטרן) שיש להטיל ספק רב בכך ("המעין", תמוז תשכ"ד, ושם הערה 11).

ג] בספר גן הדסים לר' אליעזר דוב כ"ר אהרן (לובלין, שנת בעזרת) עמ' 46 מובא בשם הרה"ק ר' שלמה זצוק"ל מדרומסק: "פעם אמר בדרך צחות מה זה שבעל הטורים לא היה לו שם אחר לקרוא ספרו מה שחיבר על התורה רק בשם בעה"ט והלא אין זה שם הספר אלא תואר המחבר לידע מי הוא המחבר, והלא כמה מחברים שהיו עד ימינו ואשר היו אחרינו כולם בשם יקראו לספריהם, שמם הנאות להם, והוא לא מצא לספרו שם? ואמר הרה"ק דהענין הוא יען שהספר בעל הטורים הוא כולו רק גימטריאות ונוטריקון, אשר עינינו רואות כמה בדחנים קלי הועתק יאמרו ג"כ גימטריאות ונוטריקון בבדחנות, והם דברים נפלאים, חשש המחבר אולי ברבות הימים יולזלו בספרו ח"ו ויאמרו מי יודע מבטן מי יצאו הדברים.

לדרכו של רבינו ברמיזותיו

רמזיו של רבינו אפשר לחלקם לארבעה סוגים. א) אותיות ותיבות.
(ב) גימטריאות. ג) טעמי מסורות. ד) פירושים.

רמזי אותיות

אות בתחילת הפסוק^ו. בתחילת הפסוק ובסופו^ז. ראשי תיבות וסופי תיבות (כסדרן^ח, שלא כסדרן)^ט למפרע^י. מספר האותיות בפסוק^{יא}. מספר אותה אות בפסוק^{יב}. אותיות כפולות בסופי תיבות^{יג}. כל תיבה בפסוק מסתיימת באותה אות^{יד}. אות שנעלם מן הפרשה^{טו}. כל הא"ב בפסוק^{טז}. חלופי אותיות^{יז}. חסר^{יח} ומלא^{יט}. (לדעת הרש"ש מ"ש (מגילה ג, א) ובינו במקרא (נחמיה ח, ח) אלו המסורות, ר"ל שהתבוננו לתת טעם על חסירות ויתירות שע"פ המסורה, על מה הם רומזים). שינוי בצורת האות: עקומה^כ, קטיעה^{כא}, כפולה^{כב}, כפופה^{כג}, קטנה^{כד}, גדולה^{כה}). תגין^{כו}. נקודה^{כז}. רפויה ודגושה^{כח}.

רמזי תיבות

אותה תיבה בתחילת הפסוק ובסופו^{כט}. מספר תיבות בפסוק^ל. מספר אותה תיבה בפרשה^{לא}. בתורה^{לב}. סמיכות^{לג}. קרי וכתוב^{לד}. כן דורש רבינו את ה"פסק" שבין התיבות^{לה}. ובמקום אחד בספר דורש את ה"טעמים"^{לו}. רבינו דורש גם נושאים הנזכרים מספר פעמים בתורה^{לז}.

ו] יש במדרש שלכך פתח בבי"ת וכו' (עמ' א).	כב] היינו אות פ' בתוך פ' (עמ' תכז).
ז] אך אם יום. הפסוק הזה מתחיל באל"ף ומסיים באל"ף (עמ' ריג).	כג] קטנתי, יו"ד כפופה (עמ' פז).
ח] כי בא השמש ר"ת כבה (עמ' עו). ברא אלהים את ס"ת אמת (עמ' ג).	כד] קצתי בחיי. קוף קטנה (עמ' עה).
ט] הלעיטני נא מן ר"ת המן (עמ' סז). ויצא יעקב מבאר שבע ס"ת ארבע (עמ' עו).	כה] יגדל. יו"ד גדולה (עמ' שעג).
י] מלך שלם ר"ת בהיפך שם (עמ' לז). אלהים יהי מאורות ברקיע ס"ת למפרע עתים (עמ' יא).	כו] כי טוב הוא. ה' תגין (עמ' קלט).
יא] ויש בפסוק בראשית כ"ח אותיות (עמ' ה).	כז] או בדרך רחקה (עמ' שנו).
יב] בפסוק בראשית יש ו' פעמים אלף (עמ' ו).	כח] רפאך. הפ"א רפויה. ורפא הפ"א דגושה (עמ' קפז).
יג] ועל כל נפשות מת וגו'. כל הפסוק האותיות של ס"ת כפולות (עמ' שיד).	כט] הפסוק מתחיל ומסיים בבשר (עמ' רעח).
יד] עזים מאתים וגו'. כל תיבה של זה הפסוק מסיים במ"ם (עמ' פח).	ל] בפסוק של בראשית יש ז' תיבות (עמ' ה).
טו] נעלם סמ"ך בפרשת בכורים (עמ' תקטו).	לא] ה' פעמים כתיב "אשם" בפרשה (עמ' רעח).
טז] זה הדבר אשר צוה ה' וגו'. כל האלפא ביתא בזה הפסוק (עמ' קצ).	לב] קיג פעמים "לב" בחומש (עמ' רסד). וכן תיבה ד"לית" כוונתיה בתנ"ך (וישלח לב יז "וורוח" לית. שמות לט, לב "ותכל" לית. דברים כו, יט "שיר השירים" לית. ולא דק בזה המהדיר של טמ"ה לרי"ח במש"כ במבוא עמ' 10 שסוג זה של דרשות אינו בבעל הטורים).
יז] יבשת אותיות תשבי (עמ' כז).	לג] אין כסף וסמ"ך ליה מכה איש ומת רמז לקם ליה בדרכה מיניה (עמ' ריב).
יח] לחשב מחשבת חסר וי"ו (עמ' רמז).	לד] תלינו עליו (עמ' שעח).
יט] אמור להם מלא וי"ו (עמ' שמט).	לה] הבכור נדב (עמ' שמב).
כ] לגלגלתם. הלמ"ד עקומה למטה (עמ' שלח).	לו] "קרב" יש בו ב' טעמים (עמ' רפב).
כא] קריאי העדה. וי"ו קטיעא (עמ' שלז).	לז] בעשרה מקומות נזכרה מיתת משה רבינו בתורה (עמ' תיג).

גימטריאות

מנין לגימטריאות מן התורה שנ' (דברים לב, מז)
 כי לא דבר רק הוא מכם בגימטריא גימטריאות
 (פענח רזא).

במשנת אבות (פ"ג מ"ח) שנינו: ר' אליעזר [בן] חסמא אומר קנין ופתחי נדה
 הן הן גופי הלכות. תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה. ובפי' המיוחס לרש"י
 שם: גימטריאות. חשבון האותיות ונוטריקון, אין מקבלין עליהם שכר כשאר
 הלכות לפי שאינם אלא פרפראות, כלומר ענייני החכמה כמו פטר את הפרפרת
 שלאחר המזון. נ"א, פרפראות דהיינו מידי דגיר לבא שמביאין לפני הסעודה
 שום דבר הממשיך לבו של אדם לאכילה. וכן העוסק בהלוך תקופות שברקיע
 ולדרוש תיבות שבתורה בגימטריא, הן הן ממשיכין אותו לחכמה שיש בהן חכמה
 גדולה עכ"ל. והרע"ב פירש: כמו הפרפראות שרגילין לאכול בסוף הסעודה לקנח
 דרך תענוג כך החכמות הללו מכבדות את בעליהם בעיני הבריות עכ"ל. ואולם
 התוס' יו"ט מפרש שהכוונה לפרפראות הבאים לפני הסעודה להמשיך האכילה
 (ראה ברכות פ"ו מ"ה). וכן מוכח מד' רבינו ממש"כ בהקדמה "וראיתי עוד לכתוב
 בתחלת כל סדר וסדר מעט פרפראות מגימטריאות וטעמי המסורות להמשיך
 הלב". (וזה דלא כפי' בעל עץ יוסף שהתנא משמיענו שלא יעסוק בתקופות
 וגימטריאות רק לאחר שיהיה ממולא בגופי הלכות כי הם העיקר וכמו שהפרפרת
 שאינו נאכל אלא לאחר הסעודה). ובסיום דבריו מפרש התוס' יו"ט, לפירש"י שהן
 חשבון האותיות, שהן פרפראות לחכמה ר"ל לחכמת האלהים. והוא שבספר
 היצירה ודומיו שמשמשים מאד בחשבוני האותיות ונוטריקון וצירופיהם.

והרמב"ן בריש ספר הגאולה (כתבי הרמב"ן ח"א, עמ' רס"ב, הוצ' מוסד הרב קוק,
 ירושלים, תשכ"ג) כתב: ואם ישיב אדם עלי, בסמכי על חשבון האותיות שקורין
 אותה גימטריא, וידמה בעיניו כי הוא הבל וריק, בעבור שיוכל אדם להוציא כמה
 פסוקים לענין רע וזר בחשבון הזה. אנחנו משיבים ומודיעים לשואל הענין הזה
 באשר הוא אמת [נ"א: לשואל הזה, הענין אשר הוא אמת], כי אין אדם רשאי
 לדון בחשבון גימטריאות ולהוציא מהן ענין עלה בדעתו, אבל קבלה ביד רבותינו
 חכמי התלמוד הקדושים ז"ל כי נמסרו למשה גימטריאות ידועות להיות זכר
 ואות לענין הנאמר על פה, עם שאר התורה שבעל פה בענין אגדה (באב"ע
 בראשית יד, יד) כתב על דרשת חז"ל (נדרים לב, א) "שמנה עשר ושלוש מאות"
 איכא דאמרי אליעזר הוא דחושבניה [דאליעזר] הכי הוי (וכ"ה בפירש"י עה"ת):
 "וחשבון אותיות אליעזר דרך דרש כי אין הכתוב מדבר בגימטריא, כי יכול יוכל
 הרוצה להוציא כל שם לטוב ולרע, רק השם כמשמער". ומהן באסור והתר כמו
 שאמרו סתם נזירות שלשים יום דכתיב יהיה, והענין הזה כענין הגזרה שוה
 שהרבה גופי תורה תלויין בה, והוא ענין שיוכל אדם להוציא ממנו דברים רעים
 וסותרים עיקרי התורה, אלא שאמרו בה אין אדם דן גזרה שוה מעצמו והנה
 היא לקיים ולא לסתור עכ"ל.

והנה בשו"ת חות יאיר סי' ר"י האריך בענין לימוד תורת הנסתר ובסוף התשובה
 נזקק גם לענין הגימטריאות וז"ל אמנם לבאר הפסוקים ע"פ מ"ש המקובלים
 שההקדמה קדומה ומוסכמת רק שעל זה מבאר הפסוק, או אומר שנרמז בו ע"פ
 הגימטריא ר"ת וס"ת וחילופי אותיות וכו' טוב ויפה הוא רק שיאמרו בדרך
 אפשרי, לא להחליט הדבר וכו' וכו' והמובחרים שבגימטריא הם אותן המכוונים
 בלי דוחק וצורך חשבון במ"ק [במספר קטן] ועם הכולל והמלה או עם האותיות,

שבזה נדחק הרב בעל הטורים [ראה להלן שהגימטריאות של בעה"ט מכוונות בלי דוחק וצורך במ"ק ועוד. י.ק.ר.] ובכמה מקומות בכ"י או שנצרך לצרף ב' מיני רמזים ר"ת או ס"ת עולה בגימטריא ובכה"ג חילוף אותיות ר"ת וס"ת עם הגימטריא או דברים רחוקים מאלה, ובכלם לבלות הזמן בהם אסור כי ודאי אחר החיפוש יראה וימצא אלפים ורבבות והיא מלאכה ואינה חכמה, רק אשר נתן ה' בלבבו והוא מוטעם ונכון בלי דוחק אל ישלך אחרי גיוו רק יכתבנו לזכרון ויהיה בעיניו כמוצא שלל רב כי הוא סימן טוב לנשמתו חלק אלוה ממעל שיש לו יניקה ומבוא במקום גבוה וקדוש יאמר לו עכ"ל.

כלל גדול בחישוב הגימטריא כי יכול להיות הפרש של אחד או משום שה"כולל", דהיינו הפיסקא הנדרשת, נחשב גם הוא לאחד או משום ש"על אחד לא דק". כמו כן, יש מוסיפים את מספר התיבות והאותיות משני ה"סוגים" (פסקאות) או רק מ"סוג" אחד, להשלים המנין. (אך ברמזי רבינו במקום אחד בלבד (בראשית ה, כד) מצרף האותיות למנין הגימטריא וגם קטע זה הוא רק בכת"מ. משום כך השתדלנו לכוון הגימטריאות מבלי להזדקק לצירוף מנין התיבות או האותיות).

וכ"כ הרא"ש (פסחים פ"י סי' מ) שכן דרך המקרא שאינו משגיח על חסרון אחד, עיי"ש. ובס' ערוגת הבשם לר' אברהם ב"ר עזריאל (מתלמידי ר' יהודה החסיד) ירושלים תשכ"ג ח"ג עמ' 245 נאמר: וה"ר אלע' ז"ל אומ' וראיתם אותו בגי' זהו שכינה חסר א'. דע כי כל הגימטריאות אם חסר א' אין להקפיד כי הקריאה במקום א' (כ"כ בטור סי' קיז. והרמ"א בשו"ע א"ח סי' ס"א ס"ג: דט"ו ווי"ן [של אמת ויציב] עולין צ' והקריאה נחשבת לא') שמסר דהכי איתא בפר' אליע' ר"ע היה דורש ברבים ... הדסה בגי' ע"ה (ליתא בפדר"א כי אם בב"ר לט, יג ועיי"ש בהערת המהדיר) הנה חסר א'. וכן כי בושש – באו שש (שבת פט, א) הנני - הן אני ע"כ. וע"ע בס' בית האוצר להגאון ר' יוסף ענגיל זצ"ל ח"א עמ' 107, כלל מ"ח ד"ה אחד אין נחשב חסרון, שהאריך בזה, ובס' תוספת ברכה לבעל תר"ת עמ' 15 וכן בהקדמה לספר "ברכת פרץ" למרן הגר"י קניבסקי זצ"ל. וע"ע בס' נפלאות מתורת השי"ת פרק ס"ו. ספר חסידים סי' שפט ובהערות מקור חסד אות ח'. ובענין הוספת הכולל ע"ע בפנים פ' ויחי מח, ה מש"כ בשם ס' בני יששכר. כן הסב תשומת לבי מר א. אלינר ז"ל למש"כ בס' לקט יושר ח' א"ח עמ' 3 בשם מהר"י איסרלין [בעל תרומת הדשן] וז"ל ומה שחסר אחת במנין וכו' ע"ז אין להקפיד כי זכורני שאמר [הגאון] מה שאומר העולם שאין להקפיד אם חסר אחד במנין הגימטריא ראייתם הוא ממה שפירש"י בפ' ואתחנן (דברים ד, כה. ועיין גיטין פח, א) על ונושנתם והקדים ב' שנים כו' מדצריך להקדים ב' שנים ש"מ שאינו די בשנה אחת, ולמה, אע"כ שאין להקפיד אם חסר א' בגימטריא עכ"ל. ובפי' הרוקח עה"ת כתב בהקדמה כי במקום שהגימטריא רומזת לנאמר כבר במדרשי חז"ל אין להקפיד גם על הפרש של שניים.

ובענין שיטת רבינו בעה"ט בחישוב הגימטריאות כתב בעל "עיטור בכורים" בהקדמה לספרו: ראיתי ליתן כאן ידיעה כללית על ענין הגימטריאות שכתב רבינו בעה"ט בספרו יען שמצינו הרבה פעמים מאד שמספר הסוגים אין מכוון לכאורה. וצריכין אנו לתקן דבריו באלו אופנים, דהיינו לפעמים צריכין אנו לומר דעל אחד לא דק כמו שמצינו כמה מאות גימטריאות בספרו שחסר אחד ממספר חבירו. והטעם באמת כי כאשר נחשוב הכולל אז יהיה המספר מכוון. וכן לפעמים צריכין לומר שדרש אם למקרא כמו בפ' ויצא במלת "סלם" כתיב בתורה חסר וי"ו וכאשר יעיין שם ימצא המעיין שדרש הרבה פעמים מלת "סולם" מלא

ו"ו והיינו אם למקרא ועל דרך זה מצינו רבים מאד שאר מלות כמו שיבא בס"ד וכו'. וכן לפעמים צריכין אנו לומר שאותיות הנוספות ושמושים אינו מן המנין. וכן צריך לחשוב לפעמים האותיות למנין בסוג אחד או בשני סוגים ולפעמים רק התיבות ולא האותיות. ובדרך זה דרכתי בהרבה מקומות לתקן דברי רבינו כי כמעט רוב הגימטריאות בספרו הולכים וסובבים על קוטב זה. [כבר הוכחנו בפנים שכל תיקונוי הם ללא צורך והגימטריות מכוונות מבלי לצרף האותיות והתיבות. י.ק.ר.]. וכדי שלא יהיה זר ורחוק בעיני הקורא משכיל, אמרתי להביא ראיות ברורות לכל זה וכו'. בענין אם למקרא מצינו ברש"י פ' בהעלותך במלת כושית כתב רש"י ז"ל כושית בגימטריא יפת מראה ובאמת מלת "כשית" כתיב בתורה חסר ו"ו. וכן במלת "ציצית" אמרו הדורשי רשומות שהוא בגימטריא תרי"ג עם ח' חוטים וה' קשרים. ובאמת מלת "ציצית" חסר י"ד תנינא וכן מעידה המסורת. וכבר התעורר בזה הרב רבינו המזרחי וז"ל אבל הנראה בעיני הוא שהמדרש הזה הוא אליבא דמ"ד יש אם למקרא ומכיון שהוא נקרא כאילו כתיב ביר"ד עכ"ל. בענין שלא חשו לחשוב האותיות השמושית תוך המספר עיין תוספות דקידושין דף כב ע"ב ד"ה מה נשתנה און כתבו דיש במדרש דמרצע בגימטריא ת' וכו' וע"ש. ובאמת לא תמצא בתורה "מרצע" זולת "במרצע" או "המרצע" דוק ותשכח. וכן מצינו שכתב הרב רבינו יצחק אבוהב בספרו מנורת המאור סימן פ' בשם המדרש בענין הפסוק באבי הנחל "אבי" בגימטריא י"ג כמנין י"ג בריתות שנכתבו על המילה ובאמת בקרא כתיב "באבי" ע"ש.

גם הראיה שאין לדקדק על מנין אחד מצינו באר"ח סימן רצ"ה מ"ש מג"א בשם התשב"ץ בענין שכופלין פסוק אורך ימים בויהי נועם מטעם שיהיה אז תיבות כמנין הכהנים וכו' ובאמת כד נחית למנינא לא יהיה אלא קכט תיבות וכתב מ"א על זה שקריאת המזמור נחשבת לאחד ע"ש. וכן מש"כ המקובלים אתרוג בגימטריא תורה עם הכולל ר"ל עם קריאת המלה אתרוג. וע"ד זה צריכין אנו לומר כל היכי דחסר אחד מן המנין. דע דגם צירוף התיבות מצינו ביה"ד שאומרים בשעת אגוד הלולב והובא בשערי ציון דמלות הד"ס לול"ב עולה כמנין חי"ם טוב"ם עם שני המלות ר"ל עם המלות חיים טובים שאז כל אחד מספר קל"ז צא וחשוב. הראיה בענין צירוף האותיות עיין במגלה עמוקות אופן קכד וכו' עכ"ל ס' עיטור בכורים.

יש לציין כי רבינו דורש גימטריא גם בחילופי אותיות א"ת ב"ש^[ח] או בדרך אטב"ח^[ט]. כן דורש גימטריא ב"מילוי אותיות^[ט].

נוסף לרמזים הנ"ל מפוזרים בדברי רבינו ביאורי פסוקים עפ"י דיוקי לשון ודקדוקי סגנון^[מא] וכן טעמא דקרא^[מב]. לעתים מתוך הרמז מבצבץ פירוש חדש בפסוק^[מג] או חידוש להלכה^[מד]. רמזותיו של רבינו כוללות גם תקנות חז"ל כגון בדיקת ריאה, הדלקת נר חנוכה ועוד^[מה].

נחתום פרק זה על הגימטריאות ברמז נפלא (מובא בספר "מקור ברוך" לבעל "תורה תמימה", ח"א עמ' 631):

[ח] קרקר בא"ת ב"ש דג דג בגימטריא דוד (עמ' שכ).	[מג] עיין עמ' שמ הערה 20.
[טא].	[מד] עיין עמ' רצ הערה 21 מה שדן בעל
[לט] בנסע באטב"ח חשמל (עמ' שס).	ה"חזון איש" ברמז רבינו. וע"ע דקדוק
[מ] שהם במילוי שי"ן ה"י מ"ם בגימטריא הלוחות (עמ' רלו).	ה"חזון איש" עמ' רלה הערה 18. ועיין עמ'
[מא] עיין עמ' רסז פסוק ט. עמ' שלח פסוקים לב, מב.	רלו דשאלת אורים ותומים רק ביום דכתיב ביה "משפט".
[מב] וצוה לעשות סוכה בתחילת החורף וכו' (עמ' מה).	[מה] עיין עמ' תעג הערה 29.

שמות ארבעה טורים שחיבר רבינו מכוונים לגימטריא של סה"כ הסימנים שבארבעה החלקים (בטור חר"מ שלפנינו תל"ו סימנים אך סי' אחד, הל' חובל בחברו (סי' תכה) נשמט מטעם הצנזור) וכך הוא החשבון:

אורח חיים בגי' 283 סימניו 697

יורה דעה בגי' 300 סימניו 403

אבן העזר בגי' 335 סימניו 178

חשן משפט בגי' 787 סימניו 427

1705 1705

וראה זה פלא! זכה דורנו לגילוי צפונות בתורתנו הק' ולהביט בה נפלאות. ראש וראשון שהגדיל לעשות במקצוע זה הוא הרב חיים מיכאל דב ויסמנדל זצ"ל בספרו "תורת חמד". ומי לנו גדול ממרן הגר"י קניבסקי זלה"ה, בעל "קהלות יעקב", שבספרו "ברכת פרץ" הראה לדעת כיצד דרשות חז"ל רמוזות בפסוקים ע"ד הגימטריא. ואחריו עוד מחברים שהפליאו לעשות במקצוע זה.

טעמי מסורות

לעומת דרשות הגימטריא ושאר פרפראות המצויות כבר בשני התלמודים ובמדרשי חז"ל, והן חזון נפרץ בספרי הראשונים, הרי טעמי המסורה לא מצאנו כי אם בבית מדרשם של חסידי אשכנז, ר' יהודה החסיד^מ ותלמידו הרוקח^מ. מהר"ם מרוטנבורג^מ ותלמידו הרא"ש^מ והגדיל לעסוק בכך רבינו בעל הטורים שחלק ניכר מפרפראותיו נסוב על טעמי המסורה.

דרשות אלו מבוססות על ההנחה כי כל הפסוקים אשר בהם מלים זהות מתקשרים ברעיון המשותף להם, עפ"י קישור המלים על דרך הדרוש. כמו כן מלים זהות המופיעות בראשי פסוקים או בסופם^פ. מלים זהות סמוכות^ס. מלים זהות אך בשינוי כתיב (מלא וחסר)^כ. מלים זהות אבל במשמעות שונה ("מתרי לישני")^ל. לפעמים מביא רבינו את המלים הזהות, כדי לדרוש טעם המסורה, מן התורה בלבד^ב על אף שיש בתנ"ך מלים נוספות. לא בכל המקרים דורש רבינו את כל פסוקי המסורה על פי רעיון אחד משותף, אלא בתחלה דורש מקצת הפסוקים ואח"כ את היתר^ת. על-פי רוב דורש רבינו את כל הפסוקים שבמסורה^מ. רבינו דורש המסורה אע"פ שאין המלים זהות ממש^מ.

- [מ] ראה טעמי מסורת המקרא לר' יהודה החסיד, עפ"י כת"י ע"י י"ש לנגה, ירושלים, תשמ"ה. וכן פרושי התורה לר' יהודה החסיד, ע"י י"ש לנגה, ירושלים, תשל"ה.
- [מז] פירוש הרוקח עה"ת, ג' כרכים עם ציונים והערות מאת הגר"ח קניבסקי שליט"א, בני ברק תשל"ח, תשמ"א ותשמ"א.
- [מח] חשובות פסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנבורג ירושלים תשי"ג ח"א עמ' א-מא. רבים מדרשות המסורה בבעה"ט מובאים כבר בספרי קודמיו ולא פעם יוצאים הם ללמד על כוונת רבינו, (ראה עמ' רעה הערה 51).
- [מט] עיין בפנים עמ': לט, פה, קצ, ריב. בפירוש הרא"ש עה"ת לא מצאנו דרשות על המסורה.
- [נ] וקדשתו ב' במסורה. חזר ריש פסוק וחד סוף פסוק (עמ' רג).
- [נא] ברא אלהים ב' דסמיכי (עמ' ה).
- [נב] פדת ג' במסורה דין חסר וב' מלאים (עמ' קס).
- [נג] בריאה תרי במסורה מתרי לישני (עמ' שעט).
- [נד] לא ימיש ב' במסורה (עמ' קצו).
- [נה] ראה עמ' י הערה 57.
- [נו] ראה עמ' כה הערה 26.
- [נז] ראה עמ' קגו הערה 25.

בספרי הדרוש, בתקופה מאוחרת יותר, מעטים העוסקים בדרשות המסורה^[ח]. נזכיר שלשה מהם.

א. טעמי המסורה לר' יעקב דוד ב"ר יצחק לובלין ש"ע.

ב. תורת יוסף לה"ר יוסף יוזל ב"ר משה גינזבורג. דרשות ופשטים על מסורת התורה. וילהרמשדורף תפ"ה.

^{אוצר החכמה}

ג. מסורת הברית לר' יהודה לייב ב"ר שמחה מייזליש, אמ"ד תפ"ח.

בדרשות החת"ס ובחיבוריו על התורה וכן בספרי דרוש של תלמידיו ותלמידי תלמידיו נפוץ מאד השימוש במסורה כאמצעי להבעת רעיונות ע"י קישור הפסוקים ע"ד הדרוש.

מפרשי "בעל הטורים"

^{הדפוס}

א) "יוסף דעת" מהרב מה' יוסף תלמיד הגאון מהר"ל מפראג. פירושים ותיקון נוסחאות בפירוש רש"י על החומש וקצת על הפרפראות רבינו יעקב בעל הטורים. נדפס בפראג שנת שס"ח. המחבר עוסק רק בגימטריאות של רבינו ועל פי רוב מציע נוסח משלו לכוון החשבון.

ב) "עיטור בכורים" למוה"ר ברוך זצ"ל מק"ק פירדא נין ונכד להגאון בעל קקיון דיונה ז"ל "אשר יגע וטרח ומצא כדי מדתו מידת חכמים ... ואיזן וחקר ותיקן כמה מאות טעות וקמשונים אשר קלקלו מדפיסים הראשונים ובהרבה מקומות עשה מדרש לפירושים" (מתוך שער הספר)^[ט]. ספר זה הוא היחיד בו מובא בשלימות ה"פנים" בתוספת ביאורים.

בעל "עיטור בכורים" הדפיס את ה"פנים" עפ"י דפוס וויניציא ותיקן מדעתו את שגיאות הדפוס הרבות שנפלו בהוצאה זו. אך דא עקא. בהרבה מקומות שגגה יצאה מידו ולא כוון אל הנוסח הנכון. הערותיו ותיקוניו של בעל "עיטור בכורים" נדפסו בחומשים, לפעמים בסוגריים ולפעמים נכנסו הדברים בגוף דברי רבינו כאילו ממנו הם. נוסף לכך עוד הוסיפו וגרעו בדברי רבינו המגיהים שבאו אחריו. משום כך נשתבשו דברי רבינו עד מאד בחומשים, כאשר לפני כל מ"ל היה נוסח שונה.

ג) "מצרף לכסף" חובר בשנת תקע"ט למוהר"ר נפתלי הירץ ונדפס בפפד"מ בשנת תרנ"ח. המחבר מיישב את הגימטריאות שאינן מכוונות, מתוך תיקון לשונו של רבינו.

כפי מקודם, וקאמר דהמסורה מרמז דהאי וארחץ בנקיון כפי דתפלה הוא, כאלו ארחץ בנקיון כפי להקריב ע"ג מזבח ודו"ק עכ"ל. וע"ע ברבנו רבינו שמות יב, ב ד"ה לחדשי השנה, מה שדרש "לחדשי השנה" ב' במסורה וכו' הוא בגמ' (ר"ה ז, א) דרשה על פי גזרה שוה. וע"ע בפנים בפ' משפטים כא, ח מה שהבאנו מטמ"ה למהר"ם מרוטנבורג שפירש מ"ש (קידושין יח, ב) יש אם למסורת, כוונתם לדרשת המסורה. לנושא "המסורה" בהרחבה, ראה בספר "מסורת סיג לתורה", ג' חלקים, לרב משה צוריאלי, תש"ן. נט] מהדורא ראשונה משנת תקי"ב. שניה משנת תק"ס ושלישית משנת תקע"ד. במכון לכת"י בביה"ס הלאומי נמצא כת"י בשם "תוספת בכורים" (מס' 24132) מה שהוסיף המחבר לאחר הדפסת ספרו.

נח] במקום אחד בש"ס מצאנו בחדא"ג מהרש"א שביאר את דברי הגמ' עפ"י המסורה. בגמ' ברכות טו, א שנינו א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן דכתיב (תהלים כו) ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' ע"כ. וז"ל המהרש"א בחדא"ג: דכתיב ארחץ וגו' ואסובבה וגו'. יש לעיין בזה מאי משמע ליה מהאי קרא לענין ק"ש ותפלה, דהא לא איירי אלא במזבח. ונראה דסמך דאיכא ב' במסרה, ארחץ בנקיון כפי ואסובבה וגו' דמייתי הכא, ואידך אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בנקיון כפי (תהלים עג) דההוא ודאי לענין תפלה איירי שאמר אך ריק אני, דהיינו שאריק גופי להיות נפנה וזכיתי לבבי לתפלה כדאמר' (תענית ב.) איזו עבודה שהיא בלב, זו תפלה, וארחץ בנקיון

- (ד) "בן יאיר" למוהר"ר משה חיים מזרחי, נדפס באיזמיר שנת "לראות". ביאורים בפירש"י וברמזי בעה"ט.
- (ה) "מזמרת הארץ" לר' פראג' נעים ס"ט ליוורנו שנת שמחו צדיקים בה' (תרל"ו). ביאורים ע"ד הרמז כדרך בעה"ט.
- (ו) "יד אהרן" מאת הרבני אהרן סטאשעווסקי פיעטרוקוב תרס"ט. מציין לפירוש רש"י וכן ביאורים לבעה"ט וציונים לספרי גימטריאות בהם מובאים רמזי רבינו.
- (ז) "עטרות אד"ר" לגאון ר' אליהו דוד רבינוביץ - תאומים (האדר"ת) זצ"ל לבאר כל חמירא בדברי בעל הטורים וכו', מצורף למהדורה זו. לתולדות המחבר ראה מה שכתבנו בפתח הפירוש "עטרות אד"ר".

על המהדורה הששית¹⁰ שלפנינו

ה"פנים"

בהתקנת הנוסח התבססנו על כתה"י ודפוס ראשון. במקורות הללו יש בזה מה שאין בזה ולהיפך. ההוספות שבכת"י הובאו בפנים כאשר דיבור שלם וקטעים בתוך הדיבור צוינו בכוכב. ואולם, תיקוני לשון קלים וסגנון עפ"י כתה"י העולים למאות (עד כי כמעט ואין דיבור השווה לנדפס בחומשים!) נכנסו בפנים מבלי לציינם. בהרבה מקומות הוסיפו וגרעו בלשון רבינו, משום הרצון לכוון לגימטריא או להשלים את החסר או לבאר את האיננו מובן מחמת השיבושים שנפלו בדבריו^{10א}.

וזאת למודעי! כי לא שנית על דעת עצמי מאומה בלשון רבינו ולא הכנסתי שום תוספת מדלי (פרט לתיקוני לשון הפסוקים שניכר היה בעליל כי שגגה יצאה מיד המעתיק או המדפיס). במקומות המעטים שתיקנתי עפ"י המקבילות של ספרי דורשי רשומות (בעיקר עפ"י טעמי מסורת המקרא לר' יהודה החסיד ומהר"ם מרוטנבורג ופי' הרוקח על התורה וספר פענח רזא ועוד) מהם שאב רבינו תורתו, הערתי על כך.

מראי המקומות של הפסוקים והמאמרים צוינו בפנים. כמו כן המקורות של רמזי רבינו. ועוד זאת. בחלק מן הציונים ה"מראה מקום" לדברי רבינו הוא בבחינת "דומה בדומה" ואין בכוונת הציון לומר שבאותו מקור מפורש כרמז רבינו. כדי להדגיש זאת הוספנו "עיין". כך גם הוספנו "עיין" כאשר יש שינוי בין לשון רבינו לנאמר במקור.

ולמרבח הפלא בעל "עיטור בכורים" העתיק נוסח זה ולא העיר עליו מאומה. בכת"י לונדון נרשם בשולי הגליון: נ"ל שחייב אפילו בלא התדאה. תיקון זה קנה מקומו בחומשים, ועדיין יש לתהות, מאי קמ"ל דחייבי כריתות חייבים אפילו בלא התדאה?! וכיצד נרמז זה ב"עשת" שכתוב חסר. ועיין בעטרות אד"ר.

ואולם בכת"י מנטובה ועוד: הנפשות העשת. כתיב חסר לומר שחייב אפילו בהעראה. והדברים שמחים ומאירים. מעתה צא ולמד כיצד טעות של אות אחת שיבשה את דברי רבינו וגררה אחריה "תיקון" שנשתרש בכל החומשים.

ס' מהר' ראשונה — תשל"א (כרך אחד). מהר' שניה — תשל"ב (כרך אחד) מתוקנת ומורחבת בתוספת ספר תגין. מהר' שלישית — תשל"ד (כרך אחד) בתוספת ספר עטרות אד"ר לגאון האדר"ת זצ"ל (מכת"י). מהר' רביעית — תשמ"ב (שני כרכים) עם השלמות והוספות. מהר' חמישית — תשמ"ה (שני כרכים) עם השלמות והוספות.

סא' נציג בזה דוגמא מאלפת היוצאת ללמד על כלל "התיקונים" והעמדת הנוסח הנכון על מכונו. בס"פ אחרי בד"ה הנפשות העשת. בדפוס: כתיב חסר, לומר שחייב אפילו בהתראה. והנה כל הרואה ישתומם לפשרו של דיבור זה.

כדי להקל על המעיין הבאנו בראש כל דיבור את הפסוק או את הפסוקים עליו הם סובבים רמזי רבינו, ואף הוספנו במהדורה זו את הניקוד, המאיר את רמזי חסר ומלא ועוד. הגימטריאות ופסוקי המסורה הובלטו באותיות מודגשות, כדי להאיר הפרפראות - להמשיך הלב.

מתחת "לפנים" הצבנו את שנו"ס, שם ציינו על חילופי נוסחאות. כמו כן באו במדור זה הערות שונות שראינו לנכון לקבוע מקומם כאן ולא בביאורים. כאן המקום להזכיר שהנוסח המתקון של ה"פנים" בתוספת מראי המקומות קנו מקומם בחומשים המפוארים החדשים שבהוצאת "מכון המאור" וכן בחומשים "מאירת עינים" התקנו את נוסח פירוש "בעל הטורים" על פי מהדורה זו.

"שוהם יקר" - הערות, ביאורים וחידושים

בהערות העתקנו את לשון המאמר אשר מקורו צויין בפנים, וזאת כאשר כוונת רבינו מתלבנת יותר על ידי כך. כמו כן הבאנו מדברי חז"ל מקורות נוספים המביעים תוכן או רעיון דומה. בעבודה זו השקענו הרבה עמל ויגיעה ות"ל עלה בידנו, עד כמה שידינו מגעת, לבסס את רמזי רבינו ופרפראותיו על מקורות חז"ל בשני התלמודים, במדרשי תנאים ובמדרשי רבה ועד למדרשים הקטנים שב"אוצר המדרשים". בכך הוכחנו כי הדרשות הרמזים והרעיונות שרבינו הסמיכם על אדני הגימטריא וטעמי המסורות, יסודותם בקודש ואין הרמזים כי אם "פנים" נוספים - בדרך של פרפראות - למה שנאמר כבר בתורתם של חז"ל. בציוני המקורות בחרנו מתוך המדרשים הרבים (הציונים למדרש רבה הם בד"כ עפ"י הוצ' ווילנא) במאמר הקרוב ביותר ללשונו של רבינו, מתוך מתן דין קדימה למאמר, שמקורו באחד משני התלמודים. לעתים באנו בקצרה, בציון "ועייך" למקורות נוספים אשר יש בהם ללמד ולהשכיל, והלומד שיטרח ויעיין שם בודאי יבוא על שכרו.

בביאורים עסקנו בביאור דברי רבינו מתוך השוואה לספרי הראשונים והאחרונים - דורשי רשומות. כן לקטתי מדברי הפרשנים שיש בהם ללמד על הבנת דברי רבינו או דיוקים ורמזים שכבר הצביע עליהם רבינו והם מבארים אותם באופן אחר. כמו כן השתדלתי לציין את המקבילות שבפירוש רבינו ממקום למקום וכן ל"ארבעה הטורים" ולפירוש "הטור הארוך על התורה". ואחרון אחרון חביב, דברים שנתחדשו לי בהבנת דברי רבינו.

בחלק החידושים כללנו את המסתעף מד' רבינו בהלכה ובאגדה, הן ממה שדיברו בהם מחברי הספרים והן מה שהעירו לי אחרים ודבריהם נראו לי לקובעם בספר. כמו כן לא נמנעתי מלהוסיף פרפראות מדלי שנתעוררתי עליהן בדרך עיוני בפירושו של רבינו.

וקראתי בשם "שוהם יקר" לחלק זה (עפ"י הפסוק בספר איוב (כח, טז) "לא תסולה בכתם אופיר בשוהם יקר וספיר" בפרק המדבר בשבח החכמה ואשר בסיומו נאמר: "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה") כי רמז בו שמי בר"ת (יק"ר) ויקראו בו שמות הוריי א"א נפתלי חיים ה"ד וא"מ חיה ע"ה שהם בגימטריא "שוהם יקר". וכן מרמז השוהם לבעל הטורים בהיותו אחד מאבני החשן שבארבעה הטורים.

בסוף הספר ב"מילואים והוספות" העתקנו מספרי שר'ת וחידושים ועוד, הדנים במישרין בדברי רבינו, וכן לקטנו מכתבי-עת תורניים מאמרים העוסקים בליבון דברי רבינו וממכתבי חד"ת שזיכוני בהם ת"ח שיחיו ועל כך יבואו על הברכה. ועוד הוספנו מפתח לתועלת הדרשנים, שיוכלו למצוא חפצם למועדים ולאירועים שונים, פנינים יקרות בדברי אגדתא. בסוף הספר צרפנו את "ספר התגין" שהרבה מרמיזות רבינו מקורם בספר זה, ועיין במבוא, שם.

ברכה מיוחדת קובע לעצמו הפירוש הנפלא "**עטרות אד"ר**" ("לבאר כל חמירא בדברי רבינו בעל הטורים") **מאת הגאון האדור"ת זצ"ל** הרואה אור עולם מכת"ק זו הפעם הראשונה, ונדפס בסופו של כל אחד משני כרכים של מהדורה זו. לתולדות המחבר וחיבורו ראה שם ב"שער הספר".

בטרם כליתי דברי עלי להביע רגשי תודתי בשער בת רבים להרה"ג ר' **חיים קניבסקי שליט"א** שהתיר לי ספקותי הרבים בביאור דברי רבינו. זכות רבינו תעמוד לו ולזרעו לאו"ט.

ברכת אב מלא חפניים, **לבני נפת לי הרב נפתלי חיים**, שעבר על הספר כולו וזיקקו שבעתיים, הערותיו המחכימות היו לי לעיניים, שכרו כפול מן השמים.

*

שני נושאים עיקריים עוברים כחוט השני בדברי רבינו: א) מעלות התורה ולומדיה. ב) הגלות והגאולה העתידה לבא. מצוק העתים בתקופת רבינו בא לידי ביטוי בחיבורו בדבריו הרבים על שעבוד המלכויות ועל המציקים שבכל הדורות לכנסת ישראל, המתרפקת על דודה ומצפה כי "**בן דוד יגאלנו**" [אותיות "**בן דוד יגאלנו**", עיין בפנים ויקרא כה, מט] במהרה בימינו.

לוח ראשי תיבות

אוצ"מ	— אוצר מדרשים	פיה"ת	— פירוש התורה
בעה"ת	— בעלי התוספות	פס"ז	— פסיקתא זוטרית (לקח טוב)
דע"ז	— דעת זקנים	פס"ר	— פסיקתא רבתי
הד"ז	— הדר זקנים	פע"ר	— פענח רזא
זי"ר	— זית רענן	רא"ג	— ר' אפרים גרמייזא
טמ"ה	— טעמי מסורת המקרא	רד"ל	— ר' דוד לוריא
מג"ע	— מגלה עמוקות	ר"ח	— ר' יהודה חסיד
מדה"ג	— מדרש הגדול	תו"ה	— תוספות השלם (גליס)
נח"י	— נחלת יעקב יהושע	תו"ש	— תורה שלמה
עט"א	— עטרות אד"ר	ת"י	— תרגום יונתן, תרגום ירושלמי
פדר"א	— פרקי דרבי אליעזר	תנדב"א	— תנא דבי אליהו
פדר"כ	— פסיקתא דרב כהנא	תקו"ז	— תיקוני זהר